

Σ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

έκστρατευτικοῦ σώματος εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν δὲν ὑπερβάλ-
λει διὰ τοῦτο φιλολογικῶς τὴν ἱστορίαν τοῦ Πελοπον-
νησιακοῦ πολέμου, ἔστω καὶ ἂν ὁ θουκυδίδειος λόγος
δὲν ἐχρησίμευσε ποτὲ ὡς μέσον συνεννοήσεως. Κατὰ πα-
ρόμοιον τρόπον προσέφερε τὴν εἰλικρινεστέραν εἰκόνα
τοῦ νεωτέρου λαοῦ μας κάποιος ἀπόκοσμος ὀνειροπόλος
εἰς μίαν ἰδιωματικὴν γλῶσσαν, τὴν ὁποῖαν κανεὶς δὲν
ὠμίλησε καὶ ἡ ὁποία θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑπαχθῆ ὡς πρὸς
τὸ τυπικόν τῆς εἰς τὴν «καθαρεύουσάν». Κατὰ τὴν γνώ-
μην μου ὅμως ὁ Παπαδιαμάντης ὑπῆρξεν εἰς τὴν ἔκφρα-
σιν τοῦ λαϊκοῦ αἰσθήματος πολὺ αὐθεντικώτερος τοῦ
ποιητοῦ τῆς «Φλογέρας τοῦ βασιλιᾶ», ἔστω καὶ ἂν ὁ
δεύτερος θεωρῆται ἱεροφάντης τῆς «δημοτικῆς».

Ὅπως μᾶς ἀπασχολεῖ αὐτὴν τὴν στιγμήν, ἡ γλῶσ-
σα εἶναι πρὸ πάντων ἔντεχνος λόγος καὶ εἰς τὴν τέχνην
δὲν ἰσχύει μία ὠρισμένη γραμματικὴ, ἐφ' ὅσον ἡ ζωὴ τοῦ
πνεύματος μεταβάλλει τὰ μέτρα τῆς ἀναλόγως τῶν κι-
νήσεων τῆς ἱστορίας. Χωρὶς ἄλλο βεβαίως ὑπάρχει ἐσω-
τερικὴ σχέσις μετὰ τῆς λογοτεχνικῆς ἐκφράσεως καὶ
τῆς προφορᾶς μιᾶς ὠρισμένης ἐθνικῆς ἐνότητος καὶ μάλι-
στα ἡ συνάρτησις αὐτὴ ἐπιβάλλεται εἰς τὰ μιμητικὰ εἶδη
τοῦ λόγου, π.χ. εἰς τὸ θέατρον ἢ τὴν ποίησιν. Ὑπάρχει
ὅμως ἐπίσης ἡ δυνατότης νὰ τοποθετηθοῦν τὰ πράγμα-
τα ἐπὶ ἄλλου ἐπιπέδου (εἰς τὴν γαλλικὴν π.χ. ἢ τὴν ἀγ-
γλικὴν) εἴτε νὰ παρατηρηθοῦν ὑπὸ ἄλλην ὀπτικὴν γω-
νίαν, ὅποτε δὲν προέχει τόσον ἡ φθογγολογικὴ των ἀπό-
δοσις, ἀλλ' ἡ διαπίστωσις τῶν σχέσεων καὶ τῶν θεμε-
λιωδῶν των χαρακτήρων. Πρέπει ὅμως ἐδῶ νὰ τονισθῆ
ὅτι δὲν εἶναι τὸ γλωσσικὸν παράστημα, ὅ,τι βασικῶς
ἀξίζει, ἀλλ' ἡ διεισδυτικὴ καὶ ἀποκαλυπτικὴ δύναμις
τοῦ λόγου ὡς ἐσωτερικῆς ἀρθρώσεως
τοῦ προβλήματος. Ἐνδέχεται ὡς ἐκ τούτου ἡ

ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

έρμηνευτική γλώσσα ν' αλλάξει περιβολήν καὶ ὅμως εἰς τὴν οὐσίαν της (ἀκόμη καὶ εἰς τὴν παραστατικήν της ἔκφρασιν) νὰ διατηρήσῃ τὴν δύναμίν της. Ἄν δὲν γνωρίζετε ἀρχαῖα Ἑλληνικά, εἶναι δυνατόν νὰ μελετήσετε εἰς τὴν γερμανικὴν Αἰσχύλου ἢ Ἀριστοτέλη, χωρὶς νὰ θέσετε τὸ ἐρώτημα, ἐὰν ὁ ποιητὴς καὶ ὁ φιλόσοφος ἔγραψαν ἰδικὴν των γλώσσαν ἢ ἀπέδωσαν τὴν φωνητικὴν τῆς ἐποχῆς των.

Ἐὰν ἐπομένως ἔχετε μίαν προτίμησιν ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἀνακοινώσεως τῶν βιωμάτων Σας, πρόκειται περὶ μιᾶς αἰσθητικῆς ἰδιοτροπίας, ἢ ὅποια δὲν ἐπιδέχεται λογικὴν θεμελίωσιν ἢ διάψευσιν. Τὸ δυστύχημα ὅμως εἶναι, ὅτι τὸ καλλιτεχνικὸν αὐτὸ δόγμα ἐπιφορτίζεται νὰ προσφέρῃ τὸ νόημα τῆς ὑπάρξεως εἰς ὅσους τὸ ἔχασαν εἰς τὴν κοινωνικὴν ἢ τὴν θρησκευτικὴν των ζωὴν. Ἀκριβῶς διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἀποκτᾶ μίαν σκληρότητα, ἢ ὅποια δὲν ἐπιτρέπει τὴν παρέκκλισιν, ἐφ' ὅσον ἀνατρέπονται τὰ θεμέλια, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος προσπαθεῖ νὰ στηρίξῃ τὴν στάσιν του εἰς τὸν κόσμον. Προσωπικῶς ἐν τούτοις μ' ἐνδιαφέρει ἐκεῖνος, διὰ τὸν ὁποῖον γράφω, περισσότερο τοῦ τρόπου, διὰ τοῦ ὁποίου ἐκφράζομαι. Ἐὰν εἰς τὴν ἐποχὴν μας ὁ ἄνθρωπος δοκιμάζεται εἰς τὸν πυρῆνα τῆς πνευματικῆς του ὑποστάσεως, ἀντιλαμβάνεσθε, πιστεύω, διατὶ δὲν ἀποδίδω τόσην σημασίαν εἰς τὴν ἄλφα ἢ βῆτα σύνταξιν ἢ γραμματικὴν. Αὐτὸ δὲν σημαίνει, ὅτι ἀδιαφορῶ διὰ τὴν γλώσσαν μας, ἀντιθέτως, ἐὰν ἔχω κάτι νὰ προσφέρω, θὰ παρακαλέσω νὰ τὸ δεχθοῦν ἐκεῖνοι, πρὸς τοὺς ὁποίους μὲ συνδέει τὸ πνεῦμα τοῦ τόπου, τὸ ὁποῖον ἐνίκησε τὰ ἔθνικά του σύνορα, διὰ νὰ φιλοξενήσῃ, ὅ,τι χαρακτηρίζει τὸν ἄνθρωπον. Ἐὰν ὅμως τὸ πρόβλημα εἶναι ὁ νεοελληνικὸς λόγος εἰς τὴν δυνατότητά του νὰ παρουσιάσῃ, ὅ,τι ἐνδιαφέ-

Σ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

ρει τὸν φορέα του, χρειάζεται δια τὴν λύσιν του νὰ προβληματισθῆ ὁ ἐνδιαφερόμενος.

Ἡ ἀπαίτησις αὕτη σημαίνει, ὅτι τὸ γλωσσικὸν μας ζήτημα δὲν θὰ λυθῆ δια τοῦ συμπεράσματος, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ καταλήξουν, ὅσοι νομίσουν, ὅτι διευθετοῦν τὰ πράγματα, ἀλλὰ δια τοῦ ἀγωνίσματος ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι θὰ προβάλουν ἀντίστασιν εἰς τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἐκμηδενίζουν τὴν ἰκανότητά των νὰ ἐννοοῦν τοὺς λόγους καὶ τὰ ἐπακόλουθα τῶν προθέσεων, τῶν κρίσεων καὶ τῶν ἐνεργειῶν των. Ὅσον ἡ πνευματικὴ αὕτη ἄμυνα θὰ καθυστερῆ, τόσον ὁ λόγος θὰ καταρρέῃ ὡς ἔκφρασις τῆς προσωπικῆς παρουσίας εἰς τὴν ζωὴν. Ἡ πραγματικὴ του ποιότης δια τοῦτο θὰ ἐξαρτηθῆ ἐξ αὐτῶν, οἱ ὁποῖοι θὰ ἐλέγξουν ἐκ τῶν ἔσω τὴν συμπεριφορὰν των. Οἱ ἄνθρωποι αὗτοι πιθανώτατα θὰ συνδεθοῦν μεταξύ των δια τῆς γραφῆς, ἐκεῖνοι ὅμως θὰ δημιουργήσουν τὸ βάθος τῆς προφορικῆς ὁμιλίας. Τὸ γεγονὸς δὲν θὰ εἶναι πρωτοφανές, ἐφ' ὅσον ὁ λόγος τῶν πολιτιστικῶς ἀνεπτυγμένων ἐποχῶν δὲν ἀνεκοίνωσεν ἀπλῶς τὰ συμβατικὰ γεγονότα τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ δὲν ἐκέρδισε τὴν ἀξίαν του δια τῆς παραστάσεως τῶν πραγμάτων ἐκ μέρους τῶν ἱστορικῶς ἀπαιδευτῶν. Δὲν ἔχετε παρὰ νὰ κοιτάξετε μίαν συλλογὴν ἐπιγραφῶν τῆς Κλασσικῆς ἐποχῆς, δια νὰ ἐννοήσετε κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀπλοϊκότητα τῆς ἐκφράσεως τῶν ἰδιωτικῶν ἢ τῶν ἐπισήμων φροντίδων, ὅτι τὸ φαινόμενον τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ λόγου, τὸ ὁποῖον κατέπληξε τὴν ἱστορίαν, εἶναι ἡ συνείδησις τῆς ἐποχῆς του, ὅπως τὴν ἐδημιούργησαν εἰς τὴν οἰκουμενικὴν της σημασίαν ὠρισμένα ἑκτακτα πρόσωπα ἐπὶ τῆ βάσει ἐνὸς στοιχειώδους ὀργάνου συνεννοήσεως.

Ὁ ἐντεχνος λόγος παρουσιάζεται ὅπωςδῆποτε ὡς

ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

ἔργον ἐκείνων, οἱ ὅποιοι τοποθετοῦν ἐπὶ τῶν γλωσσικῶν βάσεων ἐνὸς δεδομένου ἱστορικοῦ χρόνου τὴν πνευματικὴν στέγην τοῦ ἀνθρωπίνου δράματος. Λαοὶ ὅπως οἱ Ἀλβανοὶ καὶ οἱ Λάπωνες εἴτε οἱ κάτοικοι τῆς Μαδαγασκάρης, δὲν διαθέτουν ὑψηλὴν γλῶσσαν, ἔχουν ὅμως τὴν δυνατότητα νὰ τὴν ἀποκτήσουν. Αὐτὸ θὰ συμβῆ, ἐφ' ὅσον προκύψουν εἰς τὸν χῶρον τοῦ συλλογικοῦ βίου προϋποθέσεις, διὰ νὰ ἐννοήσουν τὴν ὄντοτητα καὶ νὰ διατυπώσουν τὰ αἰτήματά των, νὰ πληροφορηθοῦν τὴν καταγωγὴν καὶ νὰ προβλέψουν τὸ μέλλον των, νὰ σχετισθοῦν πρὸς τοὺς ἄλλους λαοὺς καὶ νὰ δικαιολογήσουν τὴν ἰδιαιτέραν ἀποστολὴν των. Διὰ τὴν ἐσωτερίκευσιν αὐτὴν ὁ λαὸς εἶναι ἡ ἐδαφικὴ προϋπόθεσις, ὄχι ὅμως ὁ ὑπεύθυνος δρομεύς. Ὁ λαὸς εἶναι τὸ στάδιον τῆς προσωπικότητος· τὸ ἀγώνισμα εἶναι ὁ «ἐντεχνος λόγος». Ἐὰν εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἐδημιουργήθη μεγάλη λογοτεχνία — καὶ μόνον αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐκφράσεως «ἀρχαία Ἑλληνικὴ γλῶσσα» —, ὀφείλεται εἰς ὅσους εἶπαν εἰς τὸ ἔθνος των, πῶς ἐξασφαλίζεται ὁ κοινωνικὸς του βίος, τί κατοχυρώνει τὴν ἐλευθερίαν του, διατὶ ἀξίζει νὰ ζῆ καὶ νὰ ἐρωτᾷ διὰ τὴν ἀλήθειαν. Διὰ νὰ δημιουργηθῆ λοιπὸν νεοελληνικὸς λόγος, δὲν χρειάζεται οὔτε ἡ προφορικὴ ἐπανάληψις τῆς ἀρχαίας οὔτε ἡ γραμματικὴ μίμησις τῆς σημερινῆς ὁμιλίας — τὸ ἔργον ἐνὸς ἱστορικοῦ ἢ λαογραφικοῦ μαγνητοφώνου —, ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ παρουσιασθοῦν ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι θὰ δείξουν, τί κλονίζει καὶ τί στηρίζει τὸ παράστημα τοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς τοῦ κόσμου. Ἡ ἀρχαία Ἑλλάς ἐξέφρασε τελικῶς διὰ μέσου τῶν ἐθνικῶν τῆς ἀνησυχιῶν τὰ π α ν α ν θ ρ ῶ π ι ν α προβλήματα τοῦ καιροῦ τῆς καὶ δι' αὐτὸν καὶ μόνον τὸν λόγον ἐνδιαφέρει μέχρι στιγμῆς τοὺς ἄλλους λαοὺς. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ ἄνθρωπος εἶ-

ναι ιστορικὸν ὄν καὶ μεταβάλλει τοὺς ὅρους τῆς ὑπάρξεώς του, ἢ ἀποστολὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ λόγου δὲν ἔληξεν. Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι βασικῶς τὸ πρόβλημα ἔχει μελλοντικὴν καὶ ὄχι ἀπλῶς ἀναδρομικὴν διάστασιν, ὅπως νομίζουν ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι πιστεύουν, ὅτι ὁ λόγος εὐρίσκεται ἤδη ἕτοιμος εἴτε εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ εἴτε εἰς τὰ ἱστορικά του κείμενα.

Τὸν ἔντεχνον λόγον τοῦ νεωτέρου Ἑλληνικοῦ κράτους ἐξύπνησεν ἡ τελευταία λάμψις τοῦ ρομαντισμοῦ. Ὅ,τι διατηρεῖ τὸν φυσικὸν του χαρακτήρα, ὅ,τι ἔχει λαϊκὴν προέλευσιν καὶ συγκαλύπτει πρὸς στιγμὴν τὸν ἀπάνθρωπον κόσμον τῶν μηχανῶν καὶ τῆς γραφειοκρατίας, ὑπόσχεται τὴν ἀθωότητα, μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Εὐρωπαϊκὸς κόσμος πληρώνει τὴν τεχνικὴν του δύναμιν. Ἐντὸς τοῦ πνευματικοῦ αὐτοῦ κλίματος ἡ γλῶσσα ἐξαγιαζεται ὑπὸ τῆς πίστεως, ὅτι διαφυλάσσει τὰ ἅγια τῶν ἁγίων τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ ρομαντικοὶ θὰ ἐπιχειρήσουν νὰ τὴν ἀπαλλάξουν ἐκ τῶν ἱστορικῶν δεσμεύσεων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ κράτους καὶ νὰ τὴν παρουσιάσουν ὡς αὐτοτελὲς προνόμιον τοῦ πνεύματος, τὴν ἱερότητα τοῦ ὁποίου καμμία δύναμις δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ βεβηλώσῃ ἢ νὰ σφετερισθῇ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ «ἄθικτος» ὑπὸ τῶν «προσβολῶν» τοῦ «πολιτισμοῦ» ἔθνικος λόγος θὰ φιλοξενήσῃ τοὺς πρώτους μοναχοὺς τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς, ὅσους δὲν θὰ παραδεχθοῦν τὴν νέαν πραγματικότητα. Εἰς τὴν πατρίδα μας ἡ διάθεσις αὐτὴ τῆς φυγῆς θὰ ἐνισχύσῃ μετὰ τὴν συγκρότησιν τοῦ ἐλευθέρου κράτους τὴν αἰσχύνην ἐνώπιον τῆς πνευματικῆς εὐτελείας τοῦ παρόντος ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἱστορικῆς παρακαταθήκης καὶ εἴτε θὰ δώσῃ τὸ σύνθημα διὰ τὴν ὑπέρβασιν τῆς ἱστορίας μέχρι τῆς Κλασσικῆς ἐποχῆς εἴτε θὰ κηρύξῃ τὸν πόλεμον ἕναντι

ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

τίον τοῦ ἔργου τῶν λογίων, ἢ κατάργησις τοῦ ὁποίου θὰ ἐπέτρεπε τὴν βλάστησιν τῶν σπερμάτων τῆς λαϊκῆς ψυχῆς διὰ μίαν συγκομιδὴν τοῦλάχιστον ἰσαξίαν τῆς ἀρχαίας καρποφορίας. Ἐὰν ὅμως ἡ λογοτεχνία ἐθεώρησεν ὡς ἀποστολὴν τῆς τὴν ἀναβίωσιν (ἔστω καὶ κατ' ὄψιν) ἐνὸς ἱστορικοῦ καιροῦ ἢ τὴν ἀξιοποίησιν τῶν ἀπροσβλήτων (μέχρι προχθές) δεδομένων τοῦ λαοῦ, ἦτο φυσικὸν νὰ δημιουργηθοῦν εἰς τὴν χώραν μας δύο παρατάξεις μὲ ἀντιθέτους σκοπούς, ἀλλὰ κοινὸν χαρακτῆρα τὴν πεποίθησιν, ὅτι τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται βασικῶς ἐκ τοῦ τρόπου ἐκφράσεως. Ὅπως εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἔπρεπε νὰ τεθοῦν εἰς τὸ περιθώριον τὰ γνωρίσματα τῆς καθημερινῆς ὁμιλίας, ἀπεκλείσθη ἐκ τῆς δευτέρας, ὅ,τι ἐθύμιζε παλαιότερα σχήματα λόγου. Εἰς τὴν πραγματικότητα βεβαίως τὰ δύο αὐτὰ ἰδιώματα συνεδέθησαν μεταξύ των ἢ ἀντέστρεψαν τοὺς ρόλους των, ὅπως εἰς τὴν περιγραφὴν ποδοσφαιρικῶν ἀγώνων, ὅπου χάριν τῆς συντομίας καλεῖται εἰς βοήθειαν ἡ «καθαρεύουσα» εἴτε εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν, ὅπου ἐπιχειρεῖται ἡ διατύπωσις ἀφηρημένων σκέψεων μὲ τὴν βοήθειαν τῆς «δημοτικῆς». Ἐν τούτοις οἱ ὄπαδοὶ τῶν δύο γλωσσικῶν πίστεων ἐξακολουθοῦν νὰ περιμένουν τὴν σωτηρίαν ἐκ τῆς ἀποκαλύψεως, τὴν ὁποίαν ἐκπροσωποῦν.

Ἡ διπλῆ αὐτὴ γλωσσικὴ θρησκεία ἔχει ἀνεπτυγμένην τὴν μυστικὴν αἴσθησιν καὶ ἰκανοποιεῖται, ὅταν τὰ κείμενα παρουσιάζουν τὴν ἀπαιτουμένην «κάθαρσιν». Ἐφ' ὅσον τὸ διήγημα ἢ τὸ δοκίμιον ἀνταποκρίνονται εἰς τὸ αἶτημα, οἱ στρατευμένοι καὶ τῶν δύο παρατάξεων παραδίδονται εἰς τὴν γοητείαν τοῦ λόγου καὶ κατὰ κάποιον τρόπον αἴρουν πρὸς στιγμὴν τὴν προσωπικότητά των. Ζοῦν εἰς τὸν ἐκστασιασμὸν αὐτὸν τὴν ἡδονὴν

τῆς ταυτίσεως πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀγάπης των, ὅταν ὅμως παρέλθῃ τὸ θαῦμα, δὲν γνωρίζουν, τί ἐδιέβασαν, ἐφ' ὅσον κατὰ τὴν «ἀπλωσιν» τῆς ψυχῆς ἡ κρίσις εἶχε σιγήσει. Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν μυστικιστῶν αὐτῶν ἀνήκουν ὠρισμένοι γνωστοί μου, οἱ ὅποιοι, πρὶν ἀρχίσουν τὴν μελέτην ἑνὸς κειμένου, ἀνιχνεύουν μὲ συνοπτικὰ βλέμματα τὴν ἀρχὴν του, διὰ νὰ συναντήσουν τὴν λέξιν «πού». Ἐάν εἰς τὴν θέσιν της ἀνακαλύψουν ἓνα ἐκ τῶν τύπων τῆς ἀναφορικῆς ἀντωνυμίας, ἐγκαταλείπουν τὴν ἀνάγνωσιν. Τοὺς παρηγορεῖ ὅμως ἡ σκέψις, ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν ἀξίζει τὸν κόπον καὶ περιμένουν μὲ πολλὴν αἰσιοδοξίαν τὴν νέαν ἔκστασιν. Ἄλλοι πάλιν ἐγκαταλείπουν τὴν μελέτην ἑνὸς κειμένου, διότι τὸ «πού» προσβάλλει τὴν ἐπιστημονικὴν των περιωπὴν. Ἡ ἀντιδικία πάντως φαίνεται τώρα τελευταῖα, ὅτι ἀμβλύνεται ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν «καθαρευόντων», ἴσως διότι δὲν ἔχουν λόγους νὰ εἶναι ὑπερήφανοι διὰ τὴν πολιτικὴν των ἐκπροσώπησιν.

Δὲν γνωρίζω, κατὰ πόσον Σᾶς ἔπεισα, ὅτι ὁ νεοελληνικὸς λόγος εἶναι συνάρτησις τῆς πνευματικῆς ἐγρηγόρσεως τοῦ λαοῦ μας καὶ κατὰ συνέπειαν πρόβλημα, τὸ ὅποῖον δὲν θὰ λυθῇ, ἐὰν ὁ λαὸς μας δὲν ἀντιληφθῇ τὴν θέσιν του εἰς τὸν σημερινὸν κόσμον. Σήμερον ἐν τούτοις οἱ ἄνθρωποι δὲν συνδέονται μεταξὺ των κυρίως διὰ τοῦ αἵματος καὶ τοῦ τόπου, ἀλλὰ πρὸ πάντων διὰ τῶν βαθμῶν τῆς πνευματικῆς συγγενείας. Πολλοὶ διὰ τοῦτο ἐξ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἔχουν ἐρωτηματικὰ διὰ τὸν τρόπον τῆς ζωῆς των καὶ τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς μας, ζητοῦν τὴν ἀπάντησιν εἰς ἄλλους γλωσσικοὺς χώρους, ἐφ' ὅσον ὁ «ἐντεχνος λόγος» τῆς χώρας μας ἀσχολεῖται εἰς τὴν θεωρητικὴν του κατεύθυνσιν κυρίως μὲ τὴν ἀρχαιότητα καὶ εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν του παραγωγὴν πρὸ

ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

πάντων με τὰ λαϊκὰ στοιχεῖα καὶ βεβαίως με τὸ πρόβλημα τῆς γλωσσικῆς του μορφῆς, ἐκ τῆς ὁποίας ἐλπίζει, ὅτι θὰ κερδίση διὰ τῆς μιμήσεως ἢ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τὴν δόξαν τοῦ παρελθόντος. Ἐκ τοῦ προβληματισμοῦ αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος τοποθετεῖ τὸ βάρος, ὅσων λέγονται, εἰς τὴν διατύπωσίν των, ἀκόμη καὶ ὅπου δὲν ὑπάρχει θέμα συντάξεως ἢ ὀρθογραφίας, ἀπουσιάζει ὁ σὺ γ χ ρ ο ν ο ς ἄ ν θ ρ ω π ο ς, ὅπως τὸν προβληματίζει ὁ βιομηχανικὸς κόσμος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου διακόπτει τοὺς δεσμούς του πρὸς τὴν ἱστορικὴν του καταγωγὴν καὶ τὸ φυσικὸν του περιβάλλον. Τὸ δραματικὸν εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν εἶναι ἡ γενικευομένη ἄποψις, ὅτι π.χ. «φιλοσοφία» εἶναι νὰ μάθης, τί εἶπεν ὁ Πλάτων ἢ ὁ Κάντ περὶ πραγμάτων, τὰ ὁποῖα δὲν σ' ἐνδιαφέρουν, «πεζογραφία» νὰ νοσταλγήσης τὴν εἰδυλλιακὴν ἀτμόσφαιραν τῆς ἐπαρχίας καὶ «ποίησις» νὰ θαυμάσης τὴν σύνθεσιν τῶν λέξεων, χωρὶς νὰ ἐννοῆς περὶ τίνος πρόκειται. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ὁ ἐντεχνος λόγος ἐμποδίζει τὴν κριτικὴν δοκιμασίαν τῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς μας, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶται ἡ βιολογικὴ, ἡ κοινωνικὴ καὶ ἡ πνευματικὴ μας ὕπαρξις. Εἰς τὴν παραπλανητικὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν τὸν συναγωνίζεται βεβαίως με πολλὴν ἐπιτυχίαν ἡ ὠργανωμένη ἀπομάκρυνσις τῆς προσοχῆς ἐκ τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς. Εἶναι φυσικὸν ἐπομένως νὰ θεωρηθῆ ὡς διασκέδασις δευτέρας ποιότητος καὶ νὰ λησμονηθῆ με τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, ὅτι ἄλλοτε προσέφερε τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅπου ἐκινδύνευεν ἡ παρουσία του εἰς τὸν κόσμον.

Ὅ,τι πάντως με τρομάζει δὲν εἶναι τόσον ὁ φόβος, μήπως ἡ λογοτεχνία χάσῃ τὴν παλαιάν της αἴγλην, ὅσον ἡ διαπίστωσις, ὅτι ἀπὸ πλευρᾶς συμμετοχῆς εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς «τεχνολογικῆς» κοινωνίας ὁ λόγος

Σ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

δὲν χρειάζεται οὔτε εἰς τὴν ἐργασίαν οὔτε εἰς τὴν ἰδιωτικὴν ζωὴν. Ἄφ' ἐνὸς μὲν τὰ γεγονότα ἐκτελοῦνται αὐτομάτως ἢ διεξάγονται εἰς μίαν περιοχὴν ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς ἐποπτείας, ἀφ' ἑτέρου ἢ πείρα τῶν πραγμάτων διανέμεται ταυτοχρόνως εἰς ὅλους, ὥστε ἡ περαιτέρω μετάδοσις τῆς νὰ εἶναι περιττή. Θὰ ἐξακολουθήσῃ λοιπὸν πιθανῶς ὁ ἄνθρωπος νὰ ὁμιλῇ, τὸ ζήτημα ὅμως εἶναι, ἐὰν θὰ ἐλέγχῃ τὴν ἐμπειρίαν του ἐπὶ ἐνὸς ἐπιπέδου ζωῆς, ἢ διαρρυθμίσις τοῦ ὁποίου ἀποκλείει τὰ προσωπικά του προβλήματα. Τί ἀκριβῶς θὰ συμβῇ; Θὰ σιγήσῃ τελικῶς ὁ λόγος; Θὰ χάσῃ τὴν ἐπαφὴν του πρὸς τὰ πράγματα; Θὰ κυκλοφορῇ ἀδέσποτος καὶ ἀφερέγγυος ὅπουδῆποτε; Ἡ ἀπάντησις θὰ ἐξαρτηθῇ ἐκ μέρους ἐκείνων, οἱ ὅποιοι θὰ ἐννοήσουν, πῶς ζοῦν καὶ πῶς θὰ ἔπρεπε νὰ ζήσουν. Ὁ λόγος δὲν χρειάζεται εἰς τὴν ἐποχὴν μας, διὰ νὰ ὑπερνικήσῃ φυσικὰ ἐμπόδια ἢ διὰ νὰ ἐφαρμόσῃ πολιτικούς σκοπούς ἢ διὰ νὰ σώσῃ τὸν ἄνθρωπον ἀντιπροσωπευτικῶς, ἀλλὰ διὰ νὰ συντρέξῃ τὴν ἐλευθερίαν εἰς τὴν ἐσχάτην φάσιν τῆς ἱστορικῆς τῆς ζωῆς.

Χωρὶς νὰ τὸ εἶχα προβλέψῃ, βλέπω εἰς τὸ τέλος τῶν γραμμῶν αὐτῶν, ὅτι τὸ γράμμα μου — ἐὰν ἀνθέξῃ βεβαίως εἰς τὰ γλωσσικά Σας κριτήρια — θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμεύσῃ ὡς συνεργασία διὰ τὸ περιοδικόν Σας. Αὐτὸ βεβαίως προϋποθέτει μίαν αὐθυπέρβασιν, τὴν ὁποίαν δὲν τολμῶ νὰ Σᾶς ζητήσω.

Μὲ φιλικούς χαιρετισμούς

ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

Β'

Φράϊμπουργκ 15.12.1963

Ἀγαπητέ μου Κύριε Χ.,

Συγκίνησις καὶ συγχρόνως ἀνησυχία, χαρὰ καὶ συνάμα κάποιος ἀκαθόριστος πόνος μὲ κατεῖχε, καθὼς ἐδιάβαζα τὸ γράμμα Σας. Πρώτην φοράν μοῦ συνέβη νὰ αἰσθάνωμαι εἰς τὸ τέλος τῆς ἀναγνώσεως ἑνὸς κειμένου τόσο εὐχαριστημένος καὶ τόσο ἀμήχανος. Χωρὶς ν' ἀλληλαποκλείωνται, ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ συμβιβάζονται, τὰ δύο αὐτὰ συναισθήματα μὲ ὑπεχρέωσαν νὰ διαβάσω τὴν ἐξομολόγησίν Σας ἐπανειλημένως, νὰ ἐπιχειρήσω τὴν ἀνάλυσίν της κατὰ προτάσεις, νὰ ζητήσω ἔπειτα τὴν συνοχὴν των καὶ εἰς τὴν προσπάθειάν μου αὐτὴν ν' ἀπελπίζωμαι, ν' ἀρχίζω ἐκ νέου μὲ πείσμα καὶ προσδοκίαν, μήπως «ἐκ πολλῆς συνουσίας περὶ τὸ πρᾶγμα» πηδήσῃ «ἐξαίφνης» ἡ κρυφὴ του σημασία. Εἶπα νὰ Σᾶς ζητήσω βοήθειαν, πάλιν ὅμως μετενόησα καὶ ἀπεφάσισα νὰ περιμένω, ἕως ὅτου ὁ καρπὸς ἀνοίξῃ μόνος του εἰς τὸ ἔδαφος τοῦ φιλικοῦ μας συνδέσμου, διὰ νὰ βλαστήσῃ ἐντός μου . . .

Δυστυχῶς εὐρίσκομαι σήμερον εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ Σᾶς ἐξομολογηθῶ μὲ τὴν σειράν μου, ὅτι τὸ περίβλημά του διατηρεῖ ἀκόμη ὅλην τὴν σκληρότητα. Ἴσως μάλιστα τὸ ἐτραυμάτισα εἰς τὴν προσπάθειάν μου νὰ τὸ διαπεράσω μὲ τὴν βίαν. Τέσσερα ραγίσματα μ' ἔκαναν νὰ νομίσω, ὅτι ἀντίκρυσαν τὸ βάθος τοῦ λόγου Σας, ὅμως, τὸ γνωρίζω καλά, δὲν πρόκειται περὶ ἀνοιγμάτων, ἀλλὰ περὶ πληγῶν . . .

Πρώτη ρωγμὴ: «Τὸ θέμα τῆς γλώσσας δὲν εἶναι γιὰ μένα ὑπόθεσις μορφῆς . . ., ἀλλὰ θέμα οὐσίας».

Σ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

Σᾶς ἐνδιαφέρει δηλαδή νὰ παρουσιάσετε τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῶν ἔσω. Διατὶ θὰ ἔπρεπεν ὁμως, ὅ,τι ἀποκαλύπτει τὸ εἶναι εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν του διάστασιν, νὰ ἔχη μίαν ὠρισμένην γλωσσικὴν ἐμφάνισιν; Μήπως ἐννοεῖτε, ὅτι προκειμένου περὶ λόγου ἢ οὐσία περιορίζεται εἰς τὴν ὄψιν του; Ἡ αἰσθητικὴ αὐτὴ λύσις ἀνταποκρίνεται βεβαίως εἰς τὴν προσωπικὴν Σας ιδιοσυγκρασίαν, διερωτῶμαι ὁμως, ἐὰν ἔχη ἄλλην δικαιολογίαν.

Δευτέρω ρωγμῇ: «Ἡ λύση τοῦ μορφολογικοῦ προβλήματος τοῦ λόγου δὲν συνεπάγεται τὴν κατάκτηση τῆς οὐσίας, πιστεύω ὁμως ὅτι ἡ ἀδιαφορία γιὰ τὴ μορφή καὶ τὸ ἔνδυμα τοῦ λόγου εἶναι στοιχεῖο βασικῶς ἀνασταλτικὸ γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς οὐσίας». Ὅσοι συνέχονται ὑπὸ τῆς οὐσίας, ἐκφράζουν τὸ οὐσιῶδες ὁ τρόπος δὲν ἔχει σημασίαν. Ὅσοι ἀδιαφοροῦν διὰ τὴν οὐσίαν, δὲν θίγουν, ὅ,τι μᾶς προβληματίζει αὐτὴν τὴν στιγμήν.

Τρίτῃ ρωγμῇ: «Ἐπομένως ἡ μορφή δὲν εἶναι αὐτονόητη μόνις ἡ ἀνάγκη προκαλέση τὸ λόγο, χρειάζεται μαθητεία στὸ τώρα καὶ στὸ ἔδῳ». Ἡ σπουδὴ τοῦ παρόντος εἰς τὴν ἱστορικὴν καὶ τὴν γεωγραφικὴν του διάστασιν ἀναγκάζει τὸν λόγον νὰ ἐκφρασθῇ. Καθὼς δηλαδή ἀνεβαίνει τὸ *hic et nunc* εἰς τὴν συνείδησιν, μορφοποιεῖται. Ἡ γραμματικὴ βεβαίως εἶναι ἄλλη ὑπόθεσις (Πρβλ. «Τὸ θέμα τῆς γλώσσας δὲν εἶναι γιὰ μένα ζήτημα λεκτικῶν καταλήξεων»).

Τετάρτῃ ρωγμῇ: «Ὁ δανεισμός ἐνδύματος λόγου ἀπὸ παλιότερες ἐποχές, ὅσο ἄρτιος καὶ ἂν εἶναι μορφικά, ἀποτελεῖ ἄρνηση τοῦ ἔδῳ καὶ τοῦ τώρα». Ἡ πρότασις αὐταναιρεῖται διὰ τῆς μορφῆς της: «Ἐνδυμα», «λόγος», «ἄρτιος», «ἀποτελεῖ» εἶναι δάνεια. Αὐ-

ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

τὸ δὲν σημαίνει, ὅτι ἀρνοῦνται τὸ ἐδῶ καὶ τὸ τώρα (τὸ «ροῦχο» π.χ. ἢ τὴν «κουβέντα»), ἐφ' ὅσον τὰ μεγέθη τοῦ λόγου «ἀπὸ παληότερες ἐποχές» φιλοξενοῦν τὸ πνεῦμα Σας.

Παρὰ τὰ ραγίσματα τῆς γλωσσικῆς Σας πίστεως δὲν τολμῶ νὰ ἰσχυρισθῶ, ὅτι κατώρθωσα νὰ διεισδύσω εἰς τὸ ἐσωτερικόν τῆς. Ἴσως Σᾶς ἐνδιαφέρει πρὸ πάντων ἡ σωτηρία τῆς ψυχῆς Σας, ἡ λύτρωσις ὅμως αὐτῆ δὲν θὰ συμβῆ λογοτεχνικῶς, ἀλλὰ διὰ τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Ἐὰν ἡ εὐσέβειά Σας ἔχη κηρυγματικὸν χαρακτήρα, μιμηθῆτε τὸ παράδειγμα τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ, ὁ ὁποῖος ἐδίδαξεν εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν ἀγραμμάτων ἢ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν, ὁ λόγος τῶν ὁποίων συνήρπασε τοὺς ἀνθρώπους παρὰ τὴν ἀττικήν του εὐαισθησίαν. Προσωπικῶς θεωρῶ κρίμα εἰς τὴν πατρίδα μας τὸ γεγονός, ὅτι, ὅσοι ἀρχίζουν νὰ σκέπτονται, συλλαμβάνονται εἴτε ὑπὸ τῶν θρησκευτικῶν ὀργανώσεων εἴτε ὑπὸ τῆς κομμουνιστικῆς προπαγάνδας εἴτε ὑπὸ τῆς γλωσσικῆς ἰδεολογίας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον προγραμματίζονται καὶ χάνουν τὴν αἴσθησιν τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου. Ἀποκτοῦν βεβαίως εἰς ἀντάλλαγμα μίαν σταθερὰν ἐμπιστοσύνην εἰς ὅ,τι ἔπρεπε νὰ ὑπάρχη καὶ νὰ ἰσχύη, ἀλλ' ἴσως θὰ ἦτο χρησιμώτερον νὰ τὴν χάσουν, διὰ νὰ κερδίσουν τὴν προσωπικὴν των ἀξίαν ἔστω καὶ χωρὶς ἄλλα ἐφόδια πλὴν τοῦ πνεύματος τῆς μαθητείας εἰς «τὸ ἐδῶ καὶ τὸ τώρα», ὅπως πολὺ ὠραῖα τονίζετε εἰς τὸ γράμμα Σας.

Μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι δὲν θὰ μοῦ στερήσετε τὸν ἔλεγχον τῆς ἀμηχανίας αὐτῆς,

Σᾶς χαιρετῶ